

SALIMA MIRZAYEVA,
filologiya fanlari doktori, Andijon Davlat universiteti professori
MOHINUR ABDUXAKIMOVA,
tadqiqotchi

ZAMONAMIZ FOLKLORSHUNOSI

Xalqimizning boy merosini o'rganish, tadqiq etish, uning ildizlarini topish va bugungi kun nuqtayi nazari bilan tadqiq etish butun o'zbek folklorshunosligi fanining bosib o'tgan yo'lidir. Bu yo'lda juda ko'plab buyuk ilm-fan egalarining mehnati, izlanishlari, mashaqqatlari yotadi. Xalqning nazariga tushib, uning e'zoziga, e'tirofiga loyiq bo'luvchi insonlar soni kam. Bu darajaga, bu e'tiborga loyiq bo'lish uchun Vatanga munosib hissa qo'sha olish kerak. Bu kabi oliy e'tirofga munosib insonlardan biri professor Jabbor Eshonqulov Soliyevichdir. Bu inson filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi a'zosi, "Do'stlik" ordeni sohibi, shuningdek, Turkiya jumhuriyatidagi xalqaro ilmiy tashkilot Turk Til qurumining a'zosi hisoblanadi.

Jabbor Eshonqul 1965-yil Qashqadaryo viloyatida tavallud topgan. O'sha yerdagi maktabni tamomlab, 1983-1991-yillarda Toshkent davlat universitetining jurnalistika fakultetida tahsil olgan. Shundan so'ng O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot institutiga ishga kirib, oddiy muallimlikdan, katta ilmiy xodim darajasiga ko'tarilgan. "Fan" nashrida ilmiy xodim, keyinchalik direktor lavozimlarida ishlagan. Bugungi kunda esa O'zR FA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi direktori bo'lib faoliyat ko'rsatmoqda. U o'zbek folklori va folklorshunosligi bo'yicha nafaqat O'zbekistonda, balki qardosh turkiy xalqlar miqyosida ham taniqli olimdir. Bu nomga erishish ortida olimning ilm yo'lidagi bir umrlik zahmatli mehnati yotadi.

Olim o'zbek folklorini o'rganishga, tadqiq etishga kirishdi. Bu yo'lda 1996-yili "O'zbek folklorida dev obrazining mifologik asoslari va badiiy talqini" mavzusida nomzodlik, 2010-yili "O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasini himoya qildi. Hozirda esa o'zbek folklorining janrlar tarkibi va tarixiy taraqqiyoti, folklor nazariyasi, folklorshunoslik tarixi, folklor asarlarini yozib olish, tasniflash va nashr etish bo'yicha, qiyosiy folklorshunoslik va hozirgi tarixiy-folkloriy jarayon sohalari bo'yicha fundamental tadqiqotlar olib bormoqda.

Olimning bugungi kunga qadar 200dan ziyod ilmiy-uslubiy, ilmiy-ommabop tadqiqotlari nashr etilgan. Ular ichida 5ta monografiya, 4ta darslik, o'quv-qo'llanmalari, shuningdek, 50 ta kitob va folklor to'plamlari mavjud. Uning maqola va kitoblari qardosh xalqlarda hamda Germaniya, Turkiya, Janubiy Koreya, Hindiston kabi mamlakatlarda chop etilgan.

Jabbor Eshonqulov "Folklor: obraz va talqin", "Epik tafakkur tadriji", "Navro'z nashidasi", "Navro'z qo'shiqlari", "O'zbek folklorida tush va uning badiiy talqini", "Mif va badiiy tafakkur" kabi monografiyalarida o'zbek folklor materiallarini qiyosiy o'rganish va qiyosiy tahlil etish, folklor va yozma adabiyot munosabati masalalari borasidagi nazariy qarashlari, Navro'z marosimining mifologik asoslari, tadriji, mif va badiiy tafakkur jarayonining o'tish bosqichlarini nazariy asoslab berdi.

Olim folklorni jon dilidan sevadi. U folklor shunchaki badiiy so'z namunasigina emas, balki har bir xalqning tarixi, madaniyati va san'ati bilan chambarchas bog'liq, deb hisoblaydi. Undan folklorning o'ziga xosligi nimada? – deb so'ralganda shunday javob bergan edi: – "Folklor barcha san'atlarning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa ko'pgina san'atlar

bilan uyg'unlikka ega, shuning bilan birga, hech biriga o'xshamagan o'ziga xosligi bilan ajralib turuvchi alohida san'at turidir. Bu soha o'z ichiga musiqa, raqs, hunarmandchilik, tasviriy, badiiy va boshqa san'atlar bilan bog'liq tasavvurlarni qamrab oladi. Boshqacha aytsak, og'zaki ijod xalqning o'tmishi, buguni va kelajagini o'zida ifoda etuvchi, uning taqdiri bilan chambarchas bog'liq ijodiy jarayondir. Shuning uchun ham allomalarimiz uni el adabiyoti deb atagan. Biron bir xalqning qanday xalq ekanligini bilish uchun dastavval uning folkloriga nazar solish kerak bo'ladi" ["Yoshlik", 2014-y.].

Haqiqatdan ham, folklor xalqning o'ziga xosligini, xalqning kim ekanligini, tarixiy mavqesini ko'rsatib beruvchi ustundir. Folklor bu – insonning tug'ilishi. Sababi inson yaratilganidan folklor paydo bo'lgan. Yer yuzida paydo bo'lgan ilk odamdan tortib bugungi kungacha folklor inson bilan hamnafas rivojlanadi. Chunki ijro yangilanib turadi. Bir ijrochidan ikkinchi ijrochiga o'tganda ijro talqini o'zgaraveradi. Shu sababli ham folklor o'lmas san'at turidir. Olim mehnatining zalvori ayni shunda bilinadi.

Jabbor Eshonqulov har bir folklor namunasi hisoblangan ma'lumotlarni, faktlarni alohida-alohida talqin qiladi va o'sha materialni sinchiklab o'rganadi. O'zbek xalq dostonlari va mifologik obrazlarini yirik planda keng tadqiq qilib, folklorshunoslik taraqqiyotiga munosib hissa qo'shdi. Misol uchun, olim mif haqidagi ma'lumotlarni chuqur o'rganib, alohida tadqiq qildi: "Folklor: obraz va talqin" monografiyasida "O'zbek xalq ijodida dev obrazining mifologik asoslari va badiiy talqini", "Tush va timsol", "Yo'qolgan jannatni izlab" singari boblarda shu mavzularni aniqlik bilan o'quvchiga singdirib, tushuntirib bera oldi.

J.Eshonqul shunday yozadi: "Xalq og'zaki ijodida ham, adabiyotda ham to'liq materialistik yondashuv bo'lmaydi. Chunki, obraz va hodisalardan to'liq reallik izlash asarni yuzakilashtiradi. Miflardagi obrazlarni xalq tafakkur tarixining, xayoloti va dunyoqarashining bir bo'lagi sifatida tadqiq qilinishi kerak. Shundagina an'anaviy obrazlar va xalq og'zaki ijodiga to'g'ri baho bergan bo'lamiz" [1;7]. Demak, o'zbek xalq og'zaki ijodi, shuningdek, barcha xalqlar ijodini o'rganish miflardan boshlanadi, degan nazariya ilgari suriladi. Olim buni aniq dalillar va tarixiy haqiqatlar bilan isbotlab berdi. U miflarning xalqlarning urf-odatlariga qay darajada aloqador ekanligini, ranglar bilan bog'liq miflarning kelib chiqish ildizlarini, dev obrazinig tarixiy ildizlari ayni turkiy xalqlar taraqqiyoti negizida paydo bo'lganligini, "Avesto"da qanday atalishini, shuningdek, dualizm kirib kelgandan keyin devlar 2 toifaga ajralganligini faktlar bilan aniqlashtirdi.

Shuningdek, olim tush va uning badiiy talqiniga ham alohida to'xtaladi. Bu xususda dissertatsiya yozganini yuqorida ham aytib o'tdik. Olim tushni oddiy jarayon deb hisoblamaydi. Tush o'zbek va turkiy xalqlar folklorida asosiy o'rin egallashini ta'kidlaydi. Qadimdan ajdodlarimiz tushni o'tmish va kelajakdan xabar beradigan ilm deb qaraganlar. Shu sababli xalq og'zaki ijodida tush bilan bog'liq marosim va tushunchalar mavjud. J.Eshonqul shunday deydi: "Bunday misollarni xalq og'zaki ijodidan yana istagancha keltirish mumkin. Xalq dostonlarini hamda ertaklaridagi ramzlar va tushni sharhlash milliy tafakkur darajasini aniqlash uchun g'oyat muhimdir. Chunki bu ramzlarda milliy tafakkurga xos millatning ijod, tasavvur, fantastik salohiyati yotadiki, bu ramzlarni o'rganish xalq ma'naviy tarixini, ruhiy dunyosini o'rganishga olib keladi va bunday tadqiqotlar shaxsni tarbiyalashda muhim o'rin tutadi" [2; 116]. Bu haqda folklorshunos M.Jo'rayev shunday yozadi: "Professor J.Eshonqulov ibtidoiy madaniyat davridan boshlab, bugungacha tushga insonlarning qarashini: a) mifologik; b) an'anaviy, diniy; v) professional, ta'burchilik; g) ilmiy munosabatlar sifatida ilmiy tasnif qilgan. Jahon folklorshunosligi maktablari orasida XX asrda shakllanib, katta shov-shuvlarga sabab bo'lgan, tibbiyot va ruhshunoslik sohasida samarali qo'llangan psixanalitik maktab metodini birinchi bo'lib o'zbek folkloriga muvaffaqiyatli tadbir qilgan. Tadqiqotchi o'z izlanishlari borasida bu metodni tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tipologik, sinxron metodlar bilan uyg'unlashtira olgan" [3; 413].

Haqiqatdan, olimning bunday tadqiqotlari yosh avlodni tarbiyalashda juda muhim edi. Bu yoʻldagi izlanishlari besamar ketmadi. Olimning har bir qilgan ishlari bugun yosh avlod uchun dars maktabi oʻtamoqda. Yosh izlanuvchilar, doktorantlar, magistr va oliygoh talabalari bu ilmiy manbalardan unumli foydalanib kelmoqda.

Folklorshunos olim bir joyda turib ilmiy ish qila olmaydi. Chunki uning manbasi xalq bilan, xalq orasida. U xalqning ichida yurib kerakli manbalarni toʻplashi lozim. Davlatimiz mustaqillikka erishgandan soʻng keng miqyosda folklor anʼanalarini toʻplash, izlash yoʻlida folklor ekspeditsiyalari uyushtirildi. Mana shu yoʻlda ham J.Eshonqul qator jonbozliklar koʻrsatdi. Juda koʻplab oʻzbek xalq ertaklari, dostonlarini, qoʻshiqlarini toʻplab nashrga tayyorlashda qator olimlar bilan hamkorlikda faoliyat olib bordi. Xususan, 2007-yilda Selami Fidokor bilan hammualliflikda “Rustamxon” dostonini, Shomirza Turdimov bilan birgalikda “Navroʻz nashidasi” toʻplamini, 2019-yilda T.Mirzayev bilan xammualiflikda “Alpomish” dostonining Umir shoir va Mardonaqul Avliyoqul oʻgʻli variantini, “Yakka Ahmad” dostonini nashrga tayyorlab chop ettirdilar. Shuningdek, olim quyidagi dostonlarni ham nashrga tayyorlagan:

1. Qunduz bilan Yulduz. Oʻzbek xalq ijodi yodgorliklari. 29-jild. Nashrga tayyorlovchi, soʻzboshi, izoh va lugʻatlar muallifi J.Eshonqulov. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2023. – B. 480.

2. Rustamxon. Oʻzbek xalq ijodi yodgorliklari. 30-jild. Nashrga tayyorlovchi, soʻzboshi, izoh va lugʻatlar muallifi J.Eshonqulov. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2023. – B. 528.

3. Murodixon. Oʻzbek xalq ijodi yodgorliklari. 30-jild. Nashrga tayyorlovchi, soʻzboshi, izoh va lugʻatlar muallifi J.Eshonqulov. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom, 2023. – B.131-373.

4. Goʻroʻgʻlining safari. Oʻzbek xalq dostonlari. Aytuvchi: Oʻzbekiston xalq baxshisi Qahhor Raximov. Nashrga tayyorlovchi va soʻzboshi muallifi Eshonqulov J. – Toshkent: Adabiyot, 2023. – B. 400.

5. Rustamxon. Murodixon. Oʻzbek xalq dostonlari. Nashrga tayyorlovchi, soʻzboshi va izohlar muallifi Jabbor Eshonqulov. – Toshkent: Adabiyot va sanʼat, 2019.

6. Yapon sheʼriyati guldastasi. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi. – Toshkent: Colorpak, 2019. – B. 304.

7. Oʻzbek folklori. Darslik. Oʻzbekiston Respublikasi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining 2018-yil 14-iyundagi №531-sonli buyrugʻi bilan berilgan ruxsatnoma. – Toshkent: Tafakkur boʻstoni, 2020. – B. 240.

8. Oltin qoboq. Doston. Abdunazar Poyonov varianti. Nashrga tayyorlovchi, soʻzboshi va izohlar muallifi: Jabbor Eshonqul. – Toshkent: Akademnashr, 2019. – B. 464.

Bundan tashqari, 2007-yilda T.Mirzayev bilan hamkorlikda nashrga tayyorlagan “Oychinor”, “Erali bilan Sherali” dostonlari Turkiyada chop etildi. Bugungi kunda Qirgʻizistonning Bişkek shahrida chop yetilgan “Сказительское искусство Евразии”, Turkiyada chop etilgan “Oʻzbek Halk Edebiyoti bibliografiyasi” hamda “Dunyasinde Terim Çalışmalara” deb nomlangan kitoblarning hammualliflaridan biri hisoblanadi.

Jabbor Eshonqul Oʻzbekiston vakili sifatida Turkiyada boʻlib oʻtgan “Turkiy xalqlar dostonlarini Turkiya turkiychasiga tarjima qilish va chop etish” loyihasida “Xushkeldi”, «Balogardon», “Mashriqo”, “Rustamxon”, “Oychinor” kabi 10ta dostonni chop ettirdi. Bu Oʻzbekistonning ilm yoʻlidagi bir pogʻona koʻtarilgan mavqeyidir.

Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining qarori asosida “Oʻzbek folklori yodgorliklari” 100 jildlik akademik nashrni tayyorlash ishlari yoʻlga qoʻyilganda, bu loyihaning amalga oshishi, shubhasiz, mamlakatimiz maʼnaviy hayotida ulkan bir voqea boʻldi. Mana shu yoʻlda barcha folklorshunos olimlar tomonidan qariyb 80 yil mobaynida toʻplangan arxiv materiallari va kelgusidagi ilmiy ekspeditsiyalar davomida yozib olinadigan folklor namunalari asosida “Oʻzbek folklori yodgorliklari” 100 jildlik akademik nashrni tayyorlash ishlarida

jonbozlik ko'rsatib kelmoqda. Olim mana shu akademik nashrga xalq dostonlarini kuylagan asosiy ijrochilaridan biri sifatida Fozil Yo'ldosh o'g'li, Po'ltan shoir, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Rahmatilla Yusuf o'g'li, Zohir Qo'chqor o'g'li Islom shoir kabi xalq baxshilaridan yozib olingan qator dostonlarni nashrga tayyorladi. Xususan, bugungi kunga qadar chop etilgan akademik nashrning 11 va 14-jildlarini tayyorlashda olimning o'zi jonbozlik ko'rsatdi. O'zbek xalq og'zaki badiiy ijodiyotini to'plash, sistemalashtirish, ommaviy va akademik nashrlarni amalga oshirish hamda keng ko'lamli fundamental tadqiqotlarni yaratish orqali o'zbek xalqining boy va qadimiy tarixini, o'zligini ko'rsatishga hissa qo'shdi.

Ilm maydonida xalqaro e'tirofqa sazovor bo'lish, xalq qalbidan joy olish, hamkasblar e'tiboriga erishishni hamma ham uddalay olmaydi. Lekin Jabbor Eshonqul har bir qilgan mehnati ortidan muvaffaqiyatga erisha oldi. Buni a'lo darajada uddaladi. Ustozlari, hamkasblari e'tiborini qozondi, shogirdlari esa doim e'zozlaydi.

Bugungi kunda o'zbek folklorshunosligi o'zining tamomila yangi bir davrini boshidan kechirmoqda. Ilm-fanga ko'plab yoshlar jalb etilib, ularga xalq og'zaki ijodining o'rni, mavqeyi, xalqlar tarixida va butun fanlar asosida muhim o'rin tutishi, bugungi kungacha o'rganilmagan folklor janr turlarini turli metodlar asosida tadqiq qilish kabi ilmiy bilimlar o'rgatilmoqda. Bu yo'lda Jabbor Eshonqulning xizmatlari judayam katta. Ustoz minglab tolibi ilmlarni, yuzlab magistrnlarni, shuningdek, 9 ta filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori hamda 3 nafar filologiya fanlari doktori darajasiga erishgan shogird-olimlarni xalqqa yetkazib berdi.

Bugungi kunda u o'zbek folklor namunalarini yozib olib, nashr etish ishlarida faol ishtirok etib kelmoqda. Uning 2019-yilda Prezidentimiz tomonidan "Do'stlik" ordeni bilan taqdirlanganligi ham bejizga emas. Bunday mehnatga, ilmga chanqoq insonlar hamisha xalqimizning faxr-iftixoridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mo'minova G. Jabbor Eshonqul: "Folklor – millatning boqiy tarixi". Yoshlik, 8-son. – Toshkent, 2014.
2. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. – Qarshi: Nasaf, 1999.
3. Jo'rayev M. O'zbek folklorshunosligi / Biobibliografik tadqiqot. – Toshkent: FIRDAVS-SHOH, 2021.